

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

Київ 2017

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ТЕХНОЛОГІЙ
ТА ДИЗАЙНУ
ЄВРОПЕЙСЬКА БІЗНЕС-АСАМБЛЕЯ (ОКСФОРД)
СХІДНО - УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БІЗНЕСУ (ОКСФОРД)
ІНСТИТУТ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ
ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЗАЙНЯТОСТІ УКРАЇНИ
ЕКОНОМІЧНА ШКОЛА АКАДЕМІКА УАН В.Г. ФЕДОРЕНКА

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

МОНОГРАФІЯ

Київ 2017

УДК 330.33/36: 332.1

Рецензенти:

Мігус І.П. – доктор економічних наук, професор

Терехов В.І. – доктор економічних наук, професор

Скрипник М.І.- доктор економічних наук, професор

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Київського національного університету технологій та дизайну
(протокол № 3 від 29. 11 .2017 р.)*

Економічна безпека України: монографія/ [Федоренко В.Г., Грищенко І.М., Новікова О.Ф., Ольшанська О.В., Мельник А.О., Воронкова Т.Є., Денисенко М.П., Фащевський М. І., Махія Р.А., Джинчарадзе Н.Г., Гайдуцький І. П., Борецька Н.П., Малютін О.К., Бреус С.В., Палиця С.В., Федоренко С.В., Грищенко А.І, Янковець Т.М., Шацька З.Я., Фокіна-Мезенцева К. В., Сидорчук О.Г., Кузнецова А. І., Пінчук Ю.Б., Пясківська М.С.]; за ред. В.Г. Федоренка, І.М. Грищенка, Т.Є. Воронкової – К. : ТОВ «ДКС центр», 2017. – 462 с.

ISBN 978-617-7300-00-6

В монографії висвітлено теоретико-методологічні основи формування системи економічної безпеки, детермінанти її розвитку. В роботі особливу увагу приділено впливу геоекономічних чинників на економічну безпеку держави в умовах глобалізації та елімінування негативного впливу світових криз на економічну безпеку України. В монографії проведено ґрунтовний аналіз щодо міжнародної політики забезпечення національної безпеки в контексті економічних і соціальних аспектів. Досліджено проблему економічної безпеки регіонів та суб'єктів господарської діяльності.

Монографія призначена для науковців, викладачів, державних службовців, фахівців, менеджерів підприємств та фінансових установ, викладачів, аспірантів, студентів, а також широке коло читачів, які досліджують проблеми економічної безпеки національної економіки.

ISBN 978-617-7300-00-6

УДК 330.33/36: 332.1

КНУТД, 2017

Авторський колектив монографії

Доктори наук, професори:

Федоренко В.Г., д.е.н., проф., академік УАН (Вступ, парагр. 12.1)
Грищенко І.М., д.е.н., проф., академік НАПНУ (Вступ, розділ 2)
Новікова О.Ф., д.е.н., проф., (розділи 8,9)
Ольшанська О.В., д.е.н., проф., (розділ 6)
Мельник А.О., д.е.н., проф., (розділ 5)
Воронкова Т.Є., к.е.н., проф., (Вступ, парагр. 12.3, 12.6, 12.7)
Денисенко М.П., д.е.н. проф., (розділ 14)
Фашевський М. І., д-р геогр. наук, проф., (розділ 6)
Махія Р.А., д.е.н. доц., (розділ 3)
Джинчарадзе Н.Г., д.ф.н., проф., (розділ 10)
Гайдуцький І. П., д.е.н. проф., (розділ 11)
Борецька Н.П., д.е.н. проф.,(розділ 7)

Кандидати наук, доценти:

Малютін О.К., к.е.н., доц., (розділ 1)
Бреус С.В., к.е.н., доц., (розділ 16)
Палиця С.В., к.е.н., доц., (парагр.12.4)
Федоренко С.В., к.т.н., доц., (парагр.11.2)
Грищенко А.І., к.е.н., доц., (парагр.12.5)
Янковець Т.М., к.е.н., доц., (розділ 13)
Шацька З.Я., к.е.н., доц., (розділ 15)
Фокіна-Мезенцева К. В., к.е.н., доц., (розділ 4)
Сидорчук О.Г., к. н. з держ. упр, доц., (розділи 8,9)
Кузнецова А. І., к.е.н., доц., (розділ 14)
Пінчук Ю.Б., к.е.н., доц., (парагр.12.4)

Аспіранти:

Пясківська М.С., (парагр.12.2)

ЗМІСТ

ВСТУП	8
<i>ЧАСТИНА 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ ТА МЕХАНІЗМИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ (МАКРО ТА МЕЗО РІВНІ)</i>	14
<i>РОЗДІЛ 1 ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	14
1.1. Науково-теоретичні основи дослідження економічної безпеки	14
1.2. Методичний апарат оцінки критичного рівня економічної безпеки країни	24
1.3. Системний підхід в розкритті категорії «економічна безпека»	26
<i>РОЗДІЛ 2 ІЄРАРХІЯ ЗОВНІШНІХ ТА ВНУТРІШНІХ КОМПОНЕНТІВ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	37
2.1. Методологічні засади формування ієрархії економічної безпеки	37
2.2. Економічна безпека як інституціональна складна система	56
<i>РОЗДІЛ 3 ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ</i>	65
<i>РОЗДІЛ 4 ВПЛИВ ГЕОЕКОНОМІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ</i>	84
<i>РОЗДІЛ 5 ЕЛІМІНУВАННЯ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ СВІТОВИХ КРИЗ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ УКРАЇНИ</i>	102
<i>РОЗДІЛ 6 СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ ЯК ЧИННИК ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ</i>	121
6.1. Наукові засади регіонально-системної організації економіки	121
6.2. Регіонально-системна організація економіки, її елементи та передумови формування і функціонування	128
<i>РОЗДІЛ 7 ОСОБЛИВОСТІ ПРОСТОРОВОГО ПІДХОДУ ДО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РЕГІОНУ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	144
<i>РОЗДІЛ 8 СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЕКОНОМІКИ ЯК ЧИННИК ПРИСКОРЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ</i>	158
8.1. Державне регулювання соціальної орієнтації економіки: експертні оцінки	158
8.2. Оцінка перешкод та напрямів соціально-економічної безпеки суспільства і держави	164
8.3. Адаптація Глобальних цілей сталого розвитку 2030 до умов України та розвиток соціальної відповідальності – запорука подолання економічних та соціальних загроз	170
8.4. Про необхідність визначення впливу регіональної безпеки на економічний та соціальний стан країни	174
8.5. Вплив процесів глобалізації на економічну та соціальну безпеку України	176

РОЗДІЛ 9	МІЖНАРОДНА ПОЛІТИКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ: ЕКОНОМІЧНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТИ	181
9.1.	Послідовність змін стратегій Сполучених Штатів Америки в умовах нових викликів	181
9.2.	Основи національної безпеки Грузії: концептуальне та правове забезпечення	186
9.3.	Основні положення Стратегії національної безпеки Литовської Республіки	197
9.4.	Становлення і розвиток системи забезпечення національної та економічної безпеки Республіки Польща	201
РОЗДІЛ 10	ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ «ДЕМОКРАТІЇ УЧАСТІ» ГРОМАДЯН В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УМОВАХ ГІБРИДНИХ ВИКЛИКІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	210
РОЗДІЛ 11	ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ	231
11.1.	Перехід до низьковуглецевого розвитку України	231
11.2.	Інвестування енергоконверсії економіки України	250
11.3.	Вдосконалення системи мотивації низьковуглецевого розвитку	268
РОЗДІЛ 12	ІНВЕСТИЦІЙНО–ІННОВАЦІЙНА БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	298
12.1.	Інвестиційно-інноваційно-безпека як умова стійкого розвитку економіки під впливом внутрішніх і зовнішніх загроз	298
12.2.	Основні індикатори інвестиційно-інноваційної безпеки	305
12.3.	Приватно-державне партнерство в системі інноваційно-інвестиційної безпеки національної економіки	315
12.4.	Розвиток технологічних платформ як дієва форма державно-приватного партнерства в інвестиційно-інноваційній сфері	330
12.5.	Потенційні переваги та ризики державно – приватного партнерства	337
12.6.	Світовий досвід державно-приватного партнерства та перспективи розвитку для України	343
12.7.	Дослідження методів контролю інвестиційної спроможності приватного бізнесу в системі державно-приватного партнерства	347
	ЧАСТИНА 2. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ОРГАНІЗАЦІЙ, УСТАНОВ (МІКРОРІВЕНЬ)	361
РОЗДІЛ 13	ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА БІЗНЕСУ ТА ЙОГО ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК В СУЧАСНИХ УМОВАХ	361
13.1.	Роль та місце бізнесу в суспільно-економічних відносинах	361
13.2.	Обґрунтування взаємозв'язку економічної безпеки та інноваційного розвитку бізнесу	367

РОЗДІЛ 14 ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	383
РОЗДІЛ 15 ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УСТАНОВ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ	404
15.1. Світовий досвід забезпечення економічної безпеки у банківському секторі	404
15.2. Підвищення рівня економічної безпеки банку як ключовий напрям його розвитку в сучасних умовах	409
15.3. Напрями зміцнення фінансового стану банківської установи на регіональному рівні	425
РОЗДІЛ 16 ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ВНЗ	440

ВСТУП

Сучасна економіка країни знаходиться в умовах постійних змін зовнішнього та внутрішнього середовища під впливом економічних та політичних факторів. Ця нестабільність вимагає від держави, суспільства, суб'єктів господарювання пошуку не тільки шляхів адаптації до змінних умов, а й запровадження проактивних заходів забезпечення системи економічної безпеки країни.

Актуальність цієї проблеми зростає внаслідок прискорення глобалізації світової економіки й постійної участі України в цих процесах, особливо пов'язаних із її вступом до асоційованого членства з Європейським Союзом.

У сучасних умовах посилюються проблема внутрішньої регіональної економічної безпеки України у зв'язку із загостренням політичної ситуації в країні. Ці проблеми вимагають перегляду існуючих концепцій економічної безпеки й удосконалення пріоритетних шляхів її забезпечення.

В умовах прискореної глобалізації, загострення протиріч у різних сферах діяльності людства, міжнародної конкуренції та конкурентної боротьби на національних ринках, збільшення кількості природних катаклізмів, катастроф та техногенних аварій зростає значущість забезпечення безпеки в цілому та економічної безпеки зокрема на всіх рівнях.

Стійкий розвиток національної економічної системи нерозривно пов'язаний з економічною безпекою країни. Економічна безпека є багатоаспектним явищем, її стан динамічно змінюється. Економічна безпека національної в сучасних умовах стає одною з головних проблем, що потребує уваги та ретельного вивчення спеціалістів різного профілю.

Сучасний стан розвитку національної економіки характеризується наявністю значного числа чинників, які негативно впливають на функціонування держави, регіонів, підприємств, організацій, установ. Дослідження складу цих чинників та їх вплив на стан економічної безпеки держави в цілому та різних об'єктів економіки викликає інтерес у

дослідників. Не дивлячись на велику кількість публікацій, залишається багато невирішених проблем управління економічною безпекою, яка є захистом від загроз як на рівні держави, так й на рівні суб'єктів господарювання.

Недостатньо вирішеними залишаються питання щодо визначення сутності категорії економічної безпеки, переліку її структурних підсистем та елементів, які суттєво впливають на її стан й визначають перспективи розвитку країни.

Не в повній мірі досліджено проблему, пов'язану із впливом глобалізації та регіональних чинників, в тому числі, транскордонного значення на рівень економічної безпеки країни. Сучасний стан методологічних засад забезпечення ієрархії економічної безпеки (від мегарівня до особистості) не є досконалим, але накопичення знань, поява офіційних документів та методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України свідчать про актуальність як теоретико-методологічних досліджень, так й прикладних аспектів забезпечення економічної безпеки.

Наявність регіональних диспропорцій соціально-економічного розвитку, посилення дезінтеграції економіки країни, недосконалість механізмів управління регіональним розвитком ставлять складні завдання подальшої еволюції наукових засад територіальної організації господарства, які відповідали би потребам нового періоду розвитку й модернізації соціально-економічної системи України. Сучасні виклики вимагають переоцінки традиційних принципів діяльності господарства та розробки нових, які стосуються, насамперед, просторового розвитку економіки та її системної організації в ринкових умовах, створення реальних передумов забезпечення економічної безпеки та стійкого розвитку економіки України і умовах турбулентності зовнішнього середовища.

Економічна глобалізація є об'єктивним етапом розвитку світової економіки, має як позитивні, так й негативні наслідки, які у сукупності

формують джерело загрози для безпеки рівноваги економічних систем. У цьому зв'язку наявність загроз та ризиків спричиняє доцільність введення в науковий обіг відносно нової категорії «глобальна економічна безпека» й розробки моделей та практичних заходів, які сприяють забезпеченню цієї компоненти системи економічної безпеки.

В Україні не існує чіткої програми вирішення наявних проблем в інноваційно-маркетинговій сфері національної економіки. Фактично відсутня координація й взаємопов'язаність заходів для формування національної стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації.

Важливим питанням розвитку сучасної демократії в умовах гібридних викликів в сучасній Україні, є вдосконалення механізмів представницької демократії, які трансформуються в модель, що характеризується значною залученістю громадян України в процесі публічного управління. Демократія участі дає чи не найпотужніші практичні інструменти реальної політики. Їх правильне й системне використання є одним із найважливіших чинників успішного розвитку як на рівні громади, так і на рівні держави.

В умовах світових економічних криз зростає вірогідність їх негативного впливу на розвиток окремих країн світу, які є активними учасниками світогосподарських процесів. З метою виявлення тенденцій впливу на динаміку ВВП змін окремих показників задля подальшого їх врахування у антициклічному регулюванні за допомогою економетричного базису в монографії визначено їх взаємозалежність. Розроблена на реальній інформації нейронна модель прогнозування враховує вплив внутрішніх та зовнішніх змін на вітчизняну економіку, підтверджує можливість їх застосування для системного аналізу, прогнозу та кількісного оцінювання впливу на основні макроекономічні показники в умовах невизначеності, асиметричності інформації та можливої зміни тенденцій економічного розвитку.

Актуальність питання державного регулювання соціальної орієнтації економіки зростає в сучасних умовах економічної кризи, яка негативно

впливає у середньо- і довгостроковому періодах на економічну активність і на зростання добробуту населення.

Зарубіжний досвід провідних країн світу свідчить про доцільність підвищення ролі держави, конкретизації її функцій у реалізації соціальної політики і розширення діапазону соціалізації економіки. Досвід розв'язання проблем національної безпеки по всіх її складових, що накопичений розвиненими країнами світу, сприяє активізації зусиль інших держав до розробки та впровадження власних концепцій та стратегій національної безпеки, орієнтований на надійний захист національних та економічних інтересів.

За роки незалежності державна політика в Україні у сфері енергоємності економіки загалом була досить кон'юнктурною та несистемною. Через це, не дивлячись на суттєве зниження енергоємності ВВП (майже в три рази), Україна продовжує за цими показниками суттєво відставати від розвинених країн. Тому впровадження енергоощадності та широке використання відновлюваних джерел енергії є важливою умовою переведення економіки України на шлях низьковуглецевого розвитку. Розв'язання цієї проблеми стало найважливішим завданням для підвищення конкурентоспроможності економіки країни. Організаційні структури органів державної влади, що відповідають за розв'язання комплексних еколого-енергетичних проблем мають відповідати вимогам часу. Це є запорукою ефективного управління в умовах глобальної кліматичної загрози.

Між інвестиціями та економічними загрозами на практиці виникають прямі та обернені зв'язки. Виникнення економічних загроз в економічній сфері з одного боку стримує потік інвестицій, який туди спрямовується, а з іншого сприяє інтенсифікації нових капіталовкладень, що здатні нейтралізувати даний вид економічної загрози. В цьому сенсі можна говорити про структурні зсуви інвестиційних капіталовкладень й про зміну часток державних та приватних інвестицій в відповідну галузь. Актуальності

набуває оцінка та прогнозування інвестиційної вектор-структури вітчизняної економіки.

Головною умовою стабільного економічного зростання країни та збереження економічної безпеки виступає динамічне зростання інвестиційного потенціалу. Саме обсяги, структура та ефективність використання інвестиційних вкладень визначають результати діяльності суб'єктів господарювання, перспективи їх розвитку, а також рівень конкурентоспроможності економіки в цілому.

Країни, які не зможуть створити можливості, що забезпечують ефективний інноваційний розвиток, ризикують безнадійно відстати в питаннях конкурентоспроможності й безпеки як в економічному, так і соціальному розвитку, адже сьогодні безпека держави залежить від її інтелектуального та інвестиційно-інноваційного потенціалу.

Держава повинна виробити системну політику підтримки інновацій в реальному секторі економіки, знайти механізми впливу на ринок, які стимулюватимуть бізнес фінансувати та впроваджувати нові технології (виробничі, управлінські). Використання нових технологій передбачає вихід на новий рівень безпеки, якій супроводжується врахуванням вимог екології та надійності.

Удосконалити існуючу модель інноваційної економіки, враховуючи сучасні особливості державної системи регулювання, стан та можливості виробничого сектора, високий рівень вимог і потреб споживачів, динамічні та незворотні процеси глобалізації можливо лише за умови поєднання дій усіх учасників цього процесу, у тому числі держави. Саме тому взаємодію суб'єктів інноваційного розвитку пропонується будувати за принципом інноваційного партнерства, який є логічним продовженням соціального та інвестиційного партнерства.

Державно-приватне партнерство в інноваційно-інвестиційній сфері розглядаються в якості нових технологій розвитку економіки та є своєрідною детермінантою інноваційно-інвестиційної безпеки національної економіки.

Сучасна система міжнародної безпеки перебуває в процесі глибокої трансформації, знаходячись під впливом процесів глобалізації. Внаслідок цього формуються принципово нові риси світового порядку, а міжнародні процеси проявляються у вигляді суперечливих тенденцій, постійно виникають нові виклики та загрози міжнародній безпеці.

Динамічність змін, які відбуваються у сучасному суспільстві та сучасному світі, безпосередньо впливають на стан національної безпеки України, змушують суспільство, науковців та практиків знаходити адекватні рішення на нові виклики та загрози.

Монографія «Економічна безпека України» являє собою фундаментальну наукову працю, в основу якої покладено дослідження науковців в галузі економічної безпеки, які були апробовані у підручниках та наукових публікаціях протягом останніх років та спрямовані на поглиблення теорії та методології формування економічної безпеки України на різних рівнях управління.